

Eyüp ERDOĞAN*

Platon'da Bilgisizlikten Bilgiye Giden Süreç

Özet

Platon'da, insan anlığının kendi yolunda bilgisizlikten bilgiye gelişimi iki ana alan üzerinde uzanmaktadır; *doxa* alanı ve *episteme* alanı. Her şeyin durmadan akmakta, değişmekte olduğu, maddi, oluş ve yok oluş içinde olan tam anlamıyla gerçek olmayan, tam anlamıyla yokluk da olmayan, duysal olan, oluş ve bozuluşa tabi olan, aldatici olanlar *duysal dünyanın* nesnelere ve *duysal dünyanın* bilgisi olan *doxa*dır. Bilginin veya bilimin konusu ise, duyular üstü olan, maddi olmayan, oluş ve yok oluşa tabi olmayan, gerçek olan *idealardır* ve ideaların bilgisi olan *episteme*dir. Kendi içlerinde *doxa* ve *episteme*nin iki derecesi daha vardır. Böylece Platon'da bilgisizlikten bilgiye giden süreçte *eikasia*, *pistis*, *dianoia* ve *noesis* gibi dört zihin hali ya da biliş türü ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Terimler

Platon, Bilgisizlik, Bilgi, Sanı, Tahmin, İnanç, Anlayış veya Çıkarış, Kavrayış.

The Development from Ignorance to Knowledge in Plato

Abstract

In Plato, the development of human mind from ignorance to knowledge in its own way lies onto two main areas, namely the realm of *doxa* and the realm of *episteme*. Where everything flows incessantly, which is in material existence and absence, is not necessarily real, is not necessarily absence either, is sensual, is dependent on existence and decay, is delusive are the objects of the material world and the knowledge of the material world is *doxa*. The subject matter of knowledge or science is, on the other hand, is the *episteme* which is above senses, is not material and outside the realm of existence and absence, is real and is the knowledge of ideas. *Doxa* and *Episteme* also contain two more levels. Thus, in the process from ignorance to knowledge four mind settings or types of cognition such as *eikasia*, *pistis*, *dianoia* and *noesis* appear.

Key Terms

Plato, Ignorance (*a gnosis*), Knowledge (*episteme*), Opinion (*doxa*), Conjecture or Picture Thinking (*eikasia*), Belief (*pistis*), Understanding (*dianoia*), Intellection (*noesis*).

* Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

Bilgisizlikten Bilgiye Giden Süreçte *Doksa-Episteme* Ayrımı

Platon'un, birden fazla diyalogunda, diğer sorunlarla ilgili görüşleriyle birlikte işlemiş olduğu, zaman içinde bir ölçüde de olsa değişime uğramış olan bilgi anlayışının ilk izlerine, Geçiş Diyalogları'ndan *Menon*'da rastlanır. Platon, hiç matematik bilmeyen bir köleye bir geometri problemini çözdürerek rasyonalizminin ve idealizminin en parlak kanıtlarını ortaya koyduğu bu diyalogunda, akılsal ruhun ölümsüzlüğünden ve bilginin belirsiz bir anımsama (*anamnesis*) olduğundan bahsetmiş, böylece bilgiyi *a priori* bilgiyle sınırlamıştır. Faklı bir deyişle, bilginin *a priori* olduğunu ve *a priori* bilginin olanaklı olduğunu ortaya koyabilmek için *anımsama teorisini* öne sürmüştür. Böylece, empirik bilgi ile *a priori* bilgi arasında bir ayrım yapmış olan Platon, ruhun ölümsüzlüğünü felsefi kanıtlarla ispatlamış olduğu Olgunluk Dönemi Diyalogları'ndan *Phaidon*'da, empirik olanın bilgisi *doksa* ile *a priori* olanın bilgisi *episteme* arasındaki farklılık problemini ontolojik bir yaklaşımla çözüme kavuşturmuştur. Platon, siyaset, ahlak, tanrıbilim, metafizik ve eğitim sorunlarıyla ilgili görüşlerinin de yer aldığı, *idealar kuramının* tam bir tasvirini yaptığı *Devlet diyalogunda* ise, temellendirip, geliştirdiği bilgi kuramının en işlenmiş biçimini sunmuştur. Diyalogun bilgi konusunda tüm Orta Dönem Diyalogları'nı temsil edebilecek bir niteliğe sahip olan V., VI. ve VII. kitaplarında, filozof, bilgi probleminin ilişkin yapmış olduğu çok önemli açıklamalarıyla, bütün bir Yaşlılık Dönemi boyunca sürdüreceği bilgi anlayışının¹, daha kapsamlı bir ontolojik çerçeveye kavuşmasını sağlamıştır.

Bilgi probleminin ilişkin yapmış olduğu açıklamalarını *doksa-episteme* ayrımı üzerine biçimlendirmiş olduğu *Devlet*'in söz konusu kitaplarında, gerek nesnelere, gerekse kendileri farklı oldukları için, *duyusal dünyanın* bilgisi olan *doksadan*, *ideaların* bilgisi olan *epistemeye* geçmenin zor, hatta imkansız olduğunu ortaya koymuş olan Platon, bu tavrıyla, bir yanda görünenler veya duyulanlar, diğer yanda düşünülenler veya akılsal olanlar olmak üzere iki varlık alanını birbirinden kesin çizgilerle ayırmıştır (1992, 510a). Ontolojik bir ayrım yaratmış olan *-güneş benzetmesinin* de temelinde yer alan- bu çizginin² bir yanını oluşturan *duyulur varlıklar* değişime, devinime, oluş ve bozuluşa tabidirler. Bunlar hakkında insanların *sanıları* vardır. Çizginin diğer yanını oluşturan *düşünümler varlıklar* ise, düşünme konusudurlar; insanların böyle şeyler hakkında *bilgisi* vardır. Bu yüzden de, aynı şey hem epistemenin hem de doksanın

¹ Platon bilgi öğretisini, Yaşlılık Dönemi Diyalogları'ndan *Theaitetos*, *Sofist* ve *Devlet Adamı*'nda da işlemiştir. Diğerlerinden farklı olarak bir bakıma bilgi problemini ele alıp işlemeye ayırdığı *Theaitetos*'da, bilginin veya özünün ne olduğunu sormuş, fakat bilginin ne olduğu konusunda somut bir öğreti ortaya koymamış, bilginin duyum veya algı olamayacağını söyleyerek, bilginin ne olmadığı konusunda açıklamalar yapmıştır. Ne var ki, Olgunluk Dönemi diyaloglarında ortaya çıkan, bir yanıyla akılla anlaşılabilir dünya, diğer yanıyla duyusal dünyadan meydana gelen ontolojik ayrım ve bu ontolojik çerçeveye dayanan *doksa-episteme* veya *empirik bilgi-a priori bilgi* ayrımı şeklindeki epistemoloji örtülü olarak da olsa *Theaitetos*'da devam etmiştir.

² *Çizgi benzetmesi*, Platon'un *Devlet*'te, idealar kuramını açıklamak için gösterdiği üç benzetmeden biridir. Diğer benzetmeler; *güneş benzetmesi* ve *mağara benzetmesidir*. Kısaca, güneş benzetmesi, güneşi iyi ideasıyla karşılaştırılabileceğini gösterir: İyi ideası sadece düşüncenin erişebileceği dünyada ne ise; güneş,de duyusal dünyada ona karşılık gelir. *Bölünmüş çizgi benzetmesi*, bilme yetimizin farklı aşamalarda gerçekleştiğini gösterir. *Mağaradaki mahkumlar benzetmesi* ise, algılanabilen dünya hakkındaki bilgimiz ile idealara ilişkin elde ettiğimiz idrak arasındaki ilişkiyi göstermeye hizmet eder.

konusu olamaz (Platon 1992: 478d), bilenin düşüncesi bilgi, görüntüye bakanın düşüncesi ise sanıdır (a. g. e., 476d).

Platon'a göre, epistemenin iki temel özelliği vardır; *doğru olmak* ile *var olan hakkında olmak*. Aksi halde var olmayan bir şeyi bilmek olanaksızdır. Bilen, bir şeyi bilmek zorundadır ve onun bildiği şey var olan bir şey olmalıdır. Bu açıdan bakınca, mutlak bir biçimde var olanın mutlak olarak bilinebilir olduğu, buna karşın hiçbir şekilde var olmayanın mutlak olarak bilinemez olduğu söylenebilir (a. g. e., 477a). Görülen o ki, Platon, *varlık (to on)* ile *yokluk (me on)* arasına ayrılıktan öte, bir uçurum yerleştirmiştir. Fakat hem var olan ve hem de var olmayan şeyler söz konusu olduğunda, onlar bu iki uçurum arasında yer alacaklardır. Bu durumda, ortaya bilginin konusu olabilecek, olanaklı üç nesne çıkmaktadır. Bu nesnelere ilki; *varlık*, ikincisi; *yokluk*, üçüncüsü ise; varlık ile yokluk arasındaki *hem var olan, hem de var olmayan* şeylerdir. Her biri ayrı bir biliş tarzını belirlemekte olan bu nesnelere *yokluk*; bilgisizliği (*ignorance; a gnosis*), *varlık*; bilgiyi (*knowledge; episteme*), *varlıkla yokluk arasında kalan* ise; sanıyı (*opinion; doxa*) belirlemektedir (Plato 1980b, 476d-e / 477b).

Platon'a göre, kendisinde karşıtları barındırmayan, değişmez ve kendi kendisiyle özdeş olan; gerçek olan, gerçekten var olan akılla anlaşılabilir olandır. Bu özellikleri taşıyan *ideal gerçeklikler* ise, epistemenin, *a priori* kavrayış düzeyinin nesnelere dir. Ne var ki, duyusal dünyadaki nesnelere karşıt yüklemelere konu olup, kendi kendileriyle özdeş olmayan ve değişen nesnelere dir, bu yüzden de duyusal dünya gerçek olamaz. Çünkü Platon'a göre, "her şey değişir, hiçbir şey olduğu gibi durmazsa bilgiden de söz edilemez. Bilgi durmadan değişip durursa bilgi olmaz; bundan da şu sonuç çıkar: Ne özne kalır bilecek, ne de nesne kalınır bilinecek. Tersine, bilecek hep bir özne, bilinen güzel gibi, iyi gibi şeyler varsa, bunların sürekli bir akışla, devinmeyle hiç bir benzerlikleri yoktur" (1982b, 440a-b). Platon'un, duyusal dünyaya yaklaşımı Herakleitosçulardan aldığı etki ile açıklanmıştır. Aristoteles'e göre de, Platon "ilk gençliğinden itibaren Cratylus ve Herakleitosçu öğretilerle tanışık olduğundan (bütün duyusal şeyler her zaman bir akış halindedirler ve onlar hakkında bilgi yoktur), sonraki yıllarda da bu görüşleri savunmuştur" (1941, 987a30).

Platon için, duyusal dünyanın hiçbir biçimde, hiçbir anlam içinde gerçek olmadığını söylemek de olanaklı değildir. Çünkü Platon'a göre, duyulur şeyler de idealardan pay alarak var olabilirler. Nitekim duyusal dünya, bizim içinde yaşadığımız bir dünya olarak, yanlısamanın olabilmesi için bile, bir şekilde var olmalıdır. Bu yüzden Platon, duyusal dünyanın hiçbir anlam içinde gerçek olmadığını, hiçbir şekilde var olmadığını söylemez. Bunun yerine varlık ve gerçeklik derecelendirmesine gider: *Mutlak gerçeklik, tam bir yokluk* ve bunların arasında ki *duyusal dünya*, yani tam anlamıyla gerçek olmayan, tam anlamıyla yokluk da olmayan doksanın nesnelere dir.

Platon doksa ile episteme arasındaki ayrımı *etkilerine* ya da *sonuçlarına* bakarak da ortaya koymuştur. Ona göre, doksa ile episteme, farklı nesnelere sahip oldukları için, farklı yeti ya da güçlerdir (1992, 477b). Platon'un yeti dediği "öyle bir çeşit güçtür ki, onunla yapabileceğimizi yaparız, bütün yapıcı varlıklar gibi. Örneğin, görme, işitme birer yetidir" (a. g. e., 477c). Böylece, söz konusu güçleri ayırt edebilmek için, elimizde *nesne ölçütü* nün yanı sıra ikinci bir ölçüt daha vardır; *etkiler ölçütü*. Nitekim aynı güçler aynı nesneye sahip olur ve aynı etki ya da sonuçları doğururlar. Farklı güçlerin ise, farklı nesnelere olur ve bunlar farklı sonuçlara yol açar. Platon bunu, "bir yetinin

konusuna, yaptıklarına bakarım. Buna bakarak her birine bir ad veririm. Konuları ve yaptıkları birse onları da bir sayarım, ayrıysa ayrı” (a. g. e., 477d) şeklinde ifade etmiştir.

Doksa ve episteme farklı nesnelere sahiptirler, daha doğrusu aynı nesnelere sahip olabilmeleri imkansızdır. “Aklı başında bir adam yanılmayanla yanılabileni nasıl birbirine karıştırabilir?” (a. g. e., 477e). “Epistemenin konusu varlık olduğuna göre, doksanın konusu varlıktan başka bir şeydir” (a. g. e., 478b) bu açık. Bu yüzden de, doksa ile episteme farklı etkilere yol açmaktadırlar. Epistemenin daima doğru olması, açık seçik ve kesin olması doğrudan doğruya nesnelere doğasından, yani nesnelere değişmez, kalıcı ve sürekli olmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim epistemenin nesnesi, kendinde olduğu biçimiyle varlığa sahiptir. Epistemenin nesnesi, kendisinde karşıt yüklemeleri barındırmayan, kendi kendisiyle özdeş ve değişmez olan varlığın bizzat kendisidir. Diğer taraftan doksanın nesnesi mutlak varlıkla mutlak yokluk arasındadır. Gerçeklikten tümüyle yoksun olana, hiçbir şekilde var olmayana bilgisizlik (*a gnosis*) karşılık geldiğinden, bilgisizliğin nesnesi, hiçbir şekilde var olmayan mutlak yokluktur (*me on*). Hiçbir şekilde var olmayan, hiçbir gerçekliği olmayan hiçbir zaman bilinemez. İşte, doksa *hiçbir şey* üzerine olması olanaklı olmadığına göre, doksanın nesnesi mutlak varlıkla, mutlak yokluk arasındadır. Ne tam varlık, ne de tam yokluk diyebileceğimiz ama hem var olan ve hem de var olmayan şeydir (a. g. e., 478e).

Mutlak varlık mutlak olarak var olanı, mutlak gerçekliği, tümüyle gerçek olanı, akılla anlaşılabilir olanı, kendi kendisiyle özdeş olanı gösterir. *Mutlak yokluk* ise, hiçbir şekilde var olmayana, gerçeklikten tümüyle yoksun olanı gösterir. Buna karşın, bu ikisi arasında kalan *duyusal gerçeklik* ise, hem mutlak varlıktan ve hem de mutlak yokluktan pay alarak, aynı anda hem var olanı ve hem de var olmayana gösterir. Bir başka deyişle o gerçeklikten tümüyle yoksun olma düzeyine inmez, ama tam bir gerçekliğe de hiçbir zaman ulaşamaz.

Epistemenin daima doğru olmasına, hiçbir zaman yanlış olamamasına rağmen, doksa her zaman yanlış açıktır. Episteme açık seçik ve kesin iken, doksa açık seçiklikten yoksundur ve kesin değildir. Doğru olanın bilgisi olan episteme bizi yalnızca doğrularla temasa geçirir. Doksa ise, bizi doğrulara olduğu kadar, yanlışlara da götürür. Doksanın yanlış olabilirliği de onun yalnızca varlığın görünüşüne ulaşabilmesinin bir sonucudur. Buna göre, doksa yoklukla varlık arasındaki, ara gerçeklik olarak, hem var olan ve hem de var olmayan bir şeydir. Çünkü “hem var hem yok diyebileceğimiz şeylere, kesin varlıkla kesin yokluğun ortasındadır diyebiliriz” (a. g. e., 477a). Böyle olunca da ortaya hem var olan ve hem de var olmayan bir gerçeklik anlayışı çıkmaktadır.

Doksanın nesnesi, duyusal gerçeklik alanında yer alır. Duyusal gerçeklik birçok görünüş sergilemekte olup, kendi kendisiyle hiçbir zaman aynı kalmaz. Doksa, “görünüşe göre düşünebilmemizi sağlayan yetidir” (a. g. e., 477e). Epistemenin konusu var olan, olanın kendisiyken, doksanın konusu görünüşlerdir. Doksanın kavradığıyla kesin bilginin kavradığı aynı şey olamaz. Doksa ne bilgidir ne bilgisizlik (a. g. e., 478c). “Bilgi varlığa, bilgisizlik de yokluğa bağlı olduğuna göre, bu türüsüne bilgiyle bilgisizliğin ortasında bir şey diyeceğiz” (a. g. e., 477b). “Bir sürü güzel şeylere bakıp da yalın güzelliği göremeyen, bunu görenin ardından gidemeyen, bir sürü doğru şeye

bakıp doğruluğun kendisini göremeyenlerin her şey hakkında sanıtları var diyeceğiz, ama bunlar sanıtların ardındaki gerçeği bilemezler” (a. g. e., 479e).

Duyusal gerçeklikler mutlak varlıkla mutlak yokluk arasında bulunduğundan, mutlak yokluktan daha fazla, buna karşın mutlak varlıktan daha az gerçekliğe sahiptirler. Buna göre, doksanın nesnesi olan duyusal gerçeklikler değişen, hiçbir zaman kendi kendileriyle aynı kalamayıp yok olan ara gerçekliklerdir. Bu yüzden doksa yanlış olabilemeğe sahip olan bilis türüdür. Oysa epistemin yanlış olabilmesi olanaksızdır. Çünkü epistemenin nesnesi bileni yanlışla düşürebilecek bir nesne olamaz; o kendisine yüklenen niteliğe gerçekten, mutlak ve koşulsuz, ezeli-ebedi ve zorunlu olarak sahip olmak durumundadır.

Platon burada, epistemeyi doksadan ayıran önemli bir özellik olarak *yanlış olamamaklık* özelliğini doğrudan doğruya ve yalnızca bilginin nesnelere dayandırmıştır. Bir başka deyişle, Platon epistemeyi doksadan ayırırken, bilginin onsun olamaz koşulu olan doğruluk özelliğini, bilen özne yerine, tümüyle bilginin nesnelere aramış ve bulmuştur. Yani, Platon nesneyi öne çıkarmıştır. Çünkü Platon bilginin doğruluğunu ve bu arada kesinliğini doğrudan doğruya ideaların değişmezliğine, sürekliliğe ve kalıcılığına bağlamıştır. Buna göre, episteme, her ne ise gerçekten de, mutlak ve koşulsuz, ezeli-ebedi ve zorunlu olarak o olanın bilgisidir. Bunun tam karşıtı olan bilgisizliğin nesnesi ise, hiçbir şekilde var olmayan, yalnızca yokluktan pay alan, yani ona yüklenen nitelikten tümüyle yoksun olandır.

Sonuç olarak denilebilir ki, doksanın, duyusal görüşlere ilişkin *inanç*, *sanı* ya da *kani* anlamına gelmekte olduğu ve epistemeden farklı bir güç ya da yeti (*dynamis*) olduğu açıktır. Episteme bilme gücü iken, doksa, inanma, bir inanca ya da kaniya sahip olma gücüdür. *Bilme gücü* şeylerin varlığına, yani gerçekliğin bizzat kendisine yönelirken, inanma, sanma ya da kaniya varma gücü, yalnızca mutlak yoklukla mutlak varlık arasında kalan nesnelere ulaşma olanağı verir. Bu gizil güçler (*dynamis*) birbirlerinden hem nesnelereyle, hem de etkileri ya da sonuçlarıyla ayrılırlar.

Episteme, her ne ise mutlak ve koşulsuz, ezeli-ebedi ve zorunlu olarak o olan şeylere sahip olduğu için, başka zihin hallerinden farklı olarak, adına *bilme* diyebileceğimiz bir zihin hali doğurur. Buna karşın doksa, her ne ise o ve hem de onun karşıtı olan şeyler olarak, belli bir türden nesnelere sahip olduğu için, adına *inanma*, *sanı* ya da *kani* diyebileceğimiz bir zihin haline yol açar.

Bilgisizlikten Bilgiye Giden Süreçte *Eikasia*, *Pistis*, *Dianoia* ve *Noesis* Ayrımı

Platon, iki gizil güç olarak belirlediği doksa ve episteme arasındaki farklılığı *ışık benzetmesiyle* açıklamaya çalışır. Buna göre, *episteme* ya da *gnosis* (bilgi) aydınlık iken, *a gnosis* (bilgisizlik) karanlıktır. Doksa ise, epistemeden daha karanlık, tam bir bilgisizlik olan *a gnosis*ten daha aydınlıktır. Bu durumda, Platon'un, zihin hallerinin ya da bilis türlerinin sınıflamasının veya “bilgilerin aydınlık ve karanlık derecelerine göre sınıflanmasının varlık kuramı çerçevesinde yapılması gerektiği” tezi haklılık kazanmaktadır. Çünkü “Platon'un her bilgi çeşidine karşılık gelen bir varlık çeşidi vardır. Eş deyişle, Platon nesnesine bakıp bilgi ayrımı yapar. Böylece bilgilerin aydınlık ve karanlık olmalarına göre sıralanması, doğrudan doğruya onlara karşılık gelen

varlıkların gerçekliğine bağlıdır. En aydınlık bilgi olan epistemeye karşılık İYİ İdeası ve diğer idealar gelmektedir. Üçüncü derecede bir doğruluğa sahip olan inanç bilgisine ise görünen şeyler karşılık gelmektedir” (Çüçen 1996, s. 110). Farklı bir ifadeyle, “Platon’a göre, bir bilginin doğruluk derecesi, onun konu olarak aldığı şeyin veya nesnenin varlık derecesine tabidir. Bir şey ne kadar var ve gerçekse, onun bilgisi de o ölçüde doğrudur veya doğruluk içerir” (Aslan 2006, s. 315).

Platon’un bu tavrının nedeni, ‘hiç değişmeyen bir gerçeklik’ aramış olmasında yatmaktadır. Bunun içindir ki, hem epistemolojik olarak bilginin gerçekliğini, hem de ontolojik olarak varlığın gerçekliğini ortaya koymuştur. Böylece idea’yı hem bilginin hem de varlığın en yüce nedeni saymış ve episteme ile ontoloji arasında bir ayırım yapmayı bu iki dalı ilişkilendirmiştir.³

Platon’un bilgi kuramına göre, en genel anlamda her biri dört ayrı gerçeklik düzeyine ya da evresine karşılık gelen dört ayrı biliş türü vardır. Platon, İdealar Kuramı’na dayandırdığı ve sistemli bir yapı sergilediği *Devlet diyologunun* VI. kitabında bu biliş türlerinin en yüksek bölümünün *kavrayış* (intellection or reason), ikincisinin *anlayış*⁴ (understanding), üçüncüsünün *inanç* (belief) ve sonuncusunun, *sanı, tahmin* (picture thinking or conjecture) olduğunu varsaymıştır. Sonra bunları aydınlık (clearness and precision) derecelerine göre sıralamış, bunu yaparken de, bir şeyin gerçeğe ne kadar yakın olursa o kadar aydınlık olacağını unutulmaması gerektiğini vurgulamıştır (Plato 1980b, 511e). Yedinci kitapta ise, “bilginin ilk bölümüne *bilim* (science), ikincisine *anlayış* (understanding) üçüncüsüne *inanma* (belief), dördüncüsüne *tahmin etme* (conjecture or picture thinking); son ikisine *ortak kanı* (collectively opinion), ilk ikisine ise *kavrayış* (intellection)” (a. g. e., 534a) denilmesi gerektiğini söylemiştir.

³ Platon, gerek bilgi türleri arasındaki farka dikkat çeken bilgi görüşüyle, gerekse bu farklılığı dayandırdığı varlık görüşüyle bilgi felsefesi tarihinde ilk büyük filozoftur. Ona bu yerini kazandıran, hem bilgiye, doğru-kesin bilginin olanağına ilişkin yaptığı çözümler, hem de bilgi ile var olan ya da bilginin doğruluğu ile bilginin konu edindiği var olan yapı özelliği arasındaki bağlantıya, dolaylı bir biçimde de olsa işaret etmiş olmasıdır (Tepe, 1995; 20).

⁴ Platon, bilgi türlerinden ikincisini *dianoia* (d i a n o i a) olarak adlandırmıştır. *Dianoia* genel anlamda bilgidir, fakat istenilen en yüksek, en yüce bilginin derecesine erişemeyen türde bilgidir. Paul Shorey, Platon’un *Πολιτεία / Politeia* adlı eserinin “Republic” adı ile yapmış olduğu İngilizce çevirisinde (Plato 1980b) *dianoia* terimini İngilizce’de “understanding” olarak ifade etmiştir. Yukarıdaki alıntıda, İngilizce kaynağa sadık kalmak adına “understanding” teriminin karşılığı olarak “**anlayış**” (anlamaktan türetilmiş olarak, anlam bağlamlarını kavrama yeteneği, eş deyişle *anlık*) terimi kullanılmıştır. Oysa makalenin genelinde *dianoia* “**çıkariş**” terimi ile ifade edilmiştir. Çünkü *dianoia* Türkçe’de “**anlayış**” değil, “**çıkariş**” veya “**çıkarsamalı akıl yürütmeye dayanan bilgi**” olarak anlam ve ifade bulmaktadır. Nitekim Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Platon’un aynı eserinin “Devlet” adı ile yapmış oldukları Türkçe çevirisinde “**çıkariş**” terimini kullanmışlardır. Kadir Çüçen de, “İnanç Ve Bilgi (Akıl) İkilemi” adlı makalesinde *dianoia*’nın Türkçe karşılığını “**çıkariş**” olarak kullanmıştır. Diğer taraftan Ahmet Arslan, Aristoteles’in *μετά φυσικά / metá physiká* adlı eserinin “Metafizik” adı ile yapmış olduğu Türkçe çevirisinde ki bir dipnotta (1996, s. 229), Platon’un Devlet, VII, 511e; VII, 533a-534a’da konusu sayı ve geometrik figürler olan *dianomia* ile konusu iyi olan ve ideaların bilimini teşkil eden *noesis* arasında ayırım yaptığını belirtmiş, “Yabancı Terimler ve Kavramlar Dizini”nde de; *dianoia*’nın “**çıkarsamalı aklın eylemi, çıkarsamalı düşünce**” olduğunu belirtmiştir.

Görüldüğü gibi, Platon'da, insan anlığının kendi yolunda bilgisizlikten bilgiye gelişimi doksa (*sani*) ve episteme (*bilgi*) şeklinde ki iki ana biliş evresi üzerinde uzanmakta, yanı sıra episteme ve doksa da kendi içlerinde iki evreye ayrılmaktadır. Böylece bilgisizlikten bilgiye giden süreçte dört evre ortaya çıkmaktadır. Bilginin konusu olan şeyler açısından bakıldığında ilk iki bilginin, yani epistemenin konusu akılla kavranan şeylerdir (*noeta*). Son iki bilginin, yani doksanın konusu ise, duyular yoluyla algılanan şeylerdir (*doksata*).

Konuya bilen zihin açısından bakılacak olursa, Platon, biliş türlerinin sınıflamasında, kavranan dünyada yer alan İyi İdeası ve diğer idealara karşılık gelmekte olan, ideaların bilimini oluşturan en yüksek bölüme saf akılsal olan “bilme”yi (a. g. e., 534a) veya “kavrayış”ı (*noesis*)⁵, (a. g. e., 511a) yerleştirir. En yüksek biliş türü olan “kavrayış” veya “bilme”, doğrudan doğruya idealara yönelmiş “sezgisel akıl”dır. Eş deyişle, görülen, duyulan hiçbir şeye başvurmadan, tam anlamıyla soyut usavurma yoluyla idealara ilerleme durumudur. Söz konusu bilgi, değişmeyen bilgidir. Matematiksel bilgiden bile daha ilerde olan tümellerin bilgidir. Nesnelere tamamen akılsaldır, eş deyişle salt akıl ile kavranır, hiç bir duyusal öge taşımaz. Öncesiz sonrasızdır, meydana gelmemiştir, yok olmaz. Bu yüzden de bilginin bu türü *en aydınlık* olandır.

İkinci katmanda, yine kavranan dünyada yer alan, “çıkariş” (a. g. e., 511a, 534a) yani “çıkarsamalı akıl yürütmeye dayanan bilgi” (*dianoia*) ya da “tündengelimli bilgi” yer alır.⁶ Çıkariş ilk ilkelerin, ideaların bilgisini varsayar, onların üstüne kurulur. Bir matematikçi gibi, bir önceki aşamanın nesnelere birer yansı olarak ele alıp, onları varsayımlar olarak kullanıp, bir varlığa doğru akıl yürütme durumudur ve bu bilgi türü de *aydınlıktır*. Çünkü *dianoia*, aydınlık ve karanlık ayırımını sağlayan çizginin nesne açısından “düşünülenler”e (*noeta*) ve ansal duyurum açısından “episteme”ye (*bilmeye*) karşılık gelen üst bölümüne denk gelir.

Doğup öleni değil, var olanı bilmeye yarayan, değişmeyen bilgisi olan geometri (a. g. e., 527b)de örneklendiği biçimiyle üçgenler, dörtgenler gibi matematik varlıklara yönelmiş olan çıkariş (*dianoia*) da bilme (*episteme*) gibi ‘oluş içinde olan’ın değil, ‘değişmeden kalanın’ bilgidir. Ama ‘çıkariş’in objelerinde, özellikle geometrik şekillerde, duyusal bir şeyde vardır. ‘Çıkariş’in nesnelere ‘bilme’nin nesnelere

⁵ Antik Yunan felsefesinde *düşünme edimi*, *nous*’un işleyiş biçimi anlamında kullanılan *noesis*, duyuma, duyu organları aracılığıyla algılamaya karşıt olarak *düşünmeye*; adım adım ilerleyen akıl yürütmeye karşıt olarak da *sezgiye* karşılık gelir. Felsefesinde *noesis*’e yer veren sadece Platon değildir. Gerek Sokrates öncesi filozoflar, gerek Aristoteles, gerekse Plotinos ile diğerleri bilginin türlerini sınıflarken *noesis*’e farklı farklı da olsa felsefelerinde yer vermişlerdir. Ayrıca *noesis*’in Husserl’in görüngü biliminde de *düşünme edimi* olarak önemli yer tuttuğu da unutulmamalıdır.

⁶ En genel anlamıyla, bir düşünceden diğerine geçiş, düşüncede bir inançtan diğerine geçiş olarak tanımlanabilecek olan *çıkariş* veya *çıkarsama*, kendi içinde tündengelimsel çıkarsama ve tümevarımsal çıkarsama olmak üzere ikiye ayrılır. Buna göre, *tündengelimsel çıkarsama*; genelden özele, tümelden yine tümele ya da tikele doğru gitmekten, tümevarımsal sonuçları ya da hipotetik kavramları uygun durum ya da örneklere uygulamaktan oluşan akıl yürütme türüdür. Buna karşın *tümevarımsal çıkarsama*; tek tek olgulardan genel bir sonuca gitmekten, gözlemlenen ve araştırılan fenomenler arasında belli bir türden düzen, bir sınıf karakteri, yasa ya da sistem bulmaktan oluşan akli yürütme türüdür.

(*idealardan*) ayıranda budur. Nitekim matematiğin nesnelere, yani *mathemalar*⁷ (“öğrenilmesi gereken şey”ler), idealar ile duyuşsal cisimler arasında yer alan bir ara alan gibidir. Bunlar da, idealar gibi, öncesiz sonrasızdırlar, meydana gelmemişlerdir, yok olmazlar, bunun içinde akılsal bilginin konusudurlar. Ama idealar gibi, salt, katkısız, maddeden arınmış değillerdir. Bundan dolayı matematik, ‘oluş’un (*genesis*) bilgisi olan sanı (*doksa*) değil, ‘öz’ün (*ousia*) bilgisi olan düşüncedir (*neosis*), ama anlığa (*dianoia*) bağlı olan bir düşüncedir. Salt ‘öz’ün bilgisi olan bilmeden de bu bakımdan ayrılır.

Akılla kavranan şeyler (*noeta*), veya görülmezler (*aorata*) olarak ifade edilmiş olan söz konusu iki tür bilgi, yani bilme (*episteme*) ve çıkarış (*dianoia*) kelimenin asıl anlamında bilgi veya bilimlerdir.

Aydınlık ve karanlık ayırımını sağlayan çizginin alt bölümü olan, yani karanlık bölüme denk gelen üçüncü katmandaki üçüncü tür bilgiye Platon’un verdiği ad, sanılan dünyadaki ‘görünen şeyler’e (*orata*) karşılık gelen “inanma” veya “inanç” (*pistis*) tır. Pistis en alt derecenin bir üstünde bulunur. Bu yüzden de bu biliş türü, *en az karanlık* olandır.

Pistis, bilgi veya çıkarışın tersine ‘değişmeden kalanın’ değil, ‘oluş içinde olan’ın bilişidir. Oluşu, doğup öleni bilmeye yarar. Bu yüzden de, değişenin, duyuşsal olanın bilişidir. Eş deyişle, inanç bilişinin nesnelere, öncesiz sonrasız değil, oluş ve yok oluş içindeki varlıklardır. Bu yüzden de duyuşsal şeylerin kendilerini, yani canlı varlıkları, bitkileri, tüm doğal ve yapay nesnelere gerçek sayma durumudur. “Böylece Platon’da episteme, varılmak istenen gerçek ve doğru bilgi olurken, inanç ise, karanlık içinde kalan varlığı ile doğruluktan uzak kalmaktadır. Epistemenin bilgisi, bilgi olarak anlaşılabilir ve inanç bilgisi ise, değeri olmayan karanlık bilgi olarak kabul görmüştür. Platon bilgi ve inanç ikilemini felsefeye sokarken, bilginin aranması gereken bir erdem olduğu düşüncesine de kapı aralamıştır” (Çüçen 1996, s. 111).

Pistis kesiminin nesnelere tüm doğayı kapsar. Bu yüzden, örneğin bir ‘at’a ilişkin tek düşüncesi tikel olgusal atlara ilişkin düşünce olan, tikel atların ‘ideal at’a, belirli türe ya da evrensel “öykünmeler” (*mimesis*) olduğunu göremeyen bir insan “inanç” durumunda. Bu insan; ‘at’ın bilgisini değil, ama ancak ‘at’ın sanısını elde etmiştir.

Dışsal doğanın gerçek olgusal olduğu yargısında bulunan ve onun görülmez dünyanın az çok “olgusal-olmayan” bir eylemi olduğunu göremeyen “bir sürü güzel şeylere bakıp da yalın güzelliği göremeyen, onu görenin ardından gidemeyen, bir sürü doğru şeylere bakıp doğruluğun kendisini göremeyen her şey üzerine sanıları vardır diyeceğimiz, ama sanıların arkasındaki gerçeği bilmeyen... sanı dostu yani filodoks” (Platon 1992, 479e-480a) ancak “inanç” durumunda. Bu insanın durumu, gördüğü imgelerin olgusal dünya olduğunu düşünen hayalperestinki kadar kötü değildir, ama gerçek bilgiye (*episteme*) erişmiş biri veya öz varlığı arayan bilgi dostu yani filozof (a. g. e., 480a) kadar iyi de değildir.

⁷ Matematik terimi, Antik Yunanca’da “öğrenmek, öğrenilmesi gereken şey” anlamlarına gelen *mathema* sözcüğünden türemiştir. Adıvar (1994, 45) bu konuda şöyle demektedir: “Platon’un Timaios’unda rastlanan *mikson eidion* denilen kurama göre, idealar evreni ile nesnelere evreni *mathema* denilen matematik kavramlar ve sayılardan ibaret olan orta bir evrende birleşir. İdealar evreninin nesnelere evreniyle birleşirken ortaya matematik, sayılar ve şekiller çıkmasıyla Platon’un büyük öğrencisi Aristoteles gibi nitelikçi bir filozof değil, belki evren olaylarında nicelik arayan bir filozof olduğu, yani Pythagoras’tan etkilendiği anlaşılır.”

Nitekim bir şeyin olduğunu bilmekle, yalnızca öyle olduğuna inanmak arasında önemli bir ayrım vardır. Bu ayrımın önemli bir noktası, bilginin doğrulukla bağlantısıdır. Eğer herhangi biri, bir önermeyi bildiğini bildiriyorsa bu, o önermenin doğru olduğuna işaret eder; öte yandan inanç yanlış da olabilir. Bir şeyi bilen bir kişi, yalnızca doğru bir inanca sahip olmakla yetinmeyip, inancını doğrulamalı, onun hesabını verebilmeli ve neden doğru olduğunu açıklayabilmelidir.

Çünkü Platon'a göre, bilgi doğru sanının ilerletilmesidir. Bilen kişi, sanısının neden doğru olduğunun bir tür açıklamasını verebilen kişidir. Çünkü "kanıta (*logos*) dayanan doğru sanı (*true belief*) bilgidir; bu kanıttan yoksun olanın ise, bilgi ile hiç bir ilgisi yoktur. Hatta hiç kanıtı olmayan şeyler bilinmez, ama kanıtı olanlar bilinebilir" (Platon 1986, 201d). Eş deyişle, kanıtlanmış veya hesabı verilmiş (*logos*) doğru sanılar (*right opinion*) bilgi olurlar ve sağlamlaşırlar. "Bunun içindir ki, bilgi doru sanıdan daha değerlidir" (Platon 1982a, 98a).

Diğer tarafta Platon, bilginin, yalnızca bir açıklamayla desteklenen doğru inanç (*opinion*) olduğundan değil, aynı zamanda yanılmaz, yani kesin ve şaşmaz olmasından da söz etmiştir (1992, 477e). Ayrıca bilgi ve inancı, farklı "güçler" ya da "yetiler" olarak da sınıflandırmıştır. Böyle bir sınıflandırmadan da bunların farklı nesnelere sahip oldukları sonucunu çıkarmıştır. Platon, bilgi nesnelere inanç nesnelere arasında olduğu öne sürülen bu ayrımı bilginin "olana" bağlandığını, oysa inancın "olana" ve "olmayana" bağlandığını söyleyerek açıklamıştır (1992, 479).

Dördüncü tür biliş türü için Platon'un kullandığı kelime ise "tahmin", hatta "yanılgı" (*illusion*) ya da "boş düşünce" anlamına gelen "eikasia"dır. Bir konusu olmayan veya konusunun bir gerçekliği olmayan bu tür bir bilişin bilgi olmadığı açıktır. Bu katmanda, görünüşler dünyasında yer alan, sanılan dünyadaki yansılara karşılık gelen, oluşa ait olan sanı yer alır. Platon'a göre, en alt seviye olan tahmin (*eikasia*) derecesi, nesne olarak ilkin "imgeleri" ya da "gölgeleri", ikinci olarak sudaki ve parlak yüzeyle cisimlerdeki yansımaları ve bu türden her şeyi, hatta sanat eserlerindeki taklitleri dahi içine alır. Özetle *eikasia*, duyuşal şeylerin gölgelerini, yansımaları ve bu tür görüntülerini gerçek sayma durumudur. Platon, Sofistlerin retorik sanatının gerçek doğasıyla, tragedya gibi sanatların özünü gösterebilmek için, bu biliş tarzına dahil eder (Cevizci 2001, s. 143). *En karanlık* olan ve son katmanda yer alan eikasia tüm aşağıdanlığına karşın yine de bir biliş türü olarak geçer.

Platon için görünen dünyaya yönelen ve bu anlamda genel olarak kanı, sanı (*doksa*) diye nitelendirilmesi mümkün olan son iki bilgi tarzı arasındaki fark, temelde, bir güvenilirlik farkıdır. İnanç (*pistis*), diğerlerinden farklı olarak arkasında sağduyuya dayanan bir güvenilirliğe sahiptir.

Kanının veya sanının (*doksa*) konusu olan şeyleri bilginin (*episteme*) konusu olan şeylerle karşılaştırsak Platon'a göre birinciler (*doksa*) ikincilerin (*episteme*) olsa olsa birer kopyası olma durumundadırlar. Başka bir deyişle görünen dünya düşünülen dünyanın, duyularla kavranan şeyler (duyuşal varlıklar, tikeller) akılla kavranılan şeylerin (idealar, tümeller) kopyasıdır. Ancak öte yandan özellikle birinciler (*doksa*), yani duyuşal şeyler kendi aralarında da birbirlerinden belli bir anlamda ayrılırlar. Doğal varlıklar ve insan elinden çıkma nesnelere akılsal varlıkların kopyaları (yansılar, gölgeleri) olarak kabul edersek, bunların kopyalarından da söz edebiliriz. Örneğin güzel

sanatların ortaya koyduğu ürünler bu tür şeylerdir. Yani onlar “kopyaların kopyaları, yansılardan yansılar veya gölgelerin gölgeleri”dirler (Aslan 2006, s. 316).

Antik Yunan felsefesi göz önünde bulundurulduğunda, gerçek bilgi (*episteme*) ile daha aşağı düzeyde, duyulara dayanan, değişken biliş türü, yani doksa arasındaki bilgi kuramsal ayrımın köklerinin Sokrates öncesi felsefede Ksenophanes ve Parmenides'e kadar uzandığı görülür. “Gerçek bilgi” anlamında kullanılan *gnosis* ya da *episteme*'ye karşılık oluşturan *doksa*; “sanı”, “kanı” ya da “inanca dayalı biliş”e karşılık gelen terimdir. Kavramın doğrudan çevirisi, “inanç”, “kanı” arasında bir anlam ortaya çıkarmaktadır.

Sonraları Platon ile Platoncu gelenekte bu bilgi kuramsal ayrım incellemeyle işlenmiş; doksa (nesneleri duyular yoluyla algılanan tek tek varlıklar) karşısında, *episteme* (nesneleri idealar olup bizi tümelini bilgisine ulaştıran) her zaman üstün tutulmuştur (Platon 1992, 476e-480a / Platon 1986, 187c, 200d).

Platon, ‘var olan bilinebilir’; var olmayan hakkında hiçbir biçimde bilgi ortaya konamaz demiştir. Gölgeler, yansılar ise, hem var hem yok denebilecek şeylerdir. Bunlar varlıkla yokluk arasında şeylerdir. İmgeler, doğa nesneleri, canlılar, insanların yaptıkları şeyler böyledir. Bu şeyler hakkında ortaya konanlara bilgiyle bilgisizliğin ortasında bir şey denecektir.⁸ Bu, yine bir yeti olan *episteme*den ayrı bir yetidir (*dynamis*), sanı ortaya koymadır (Platon 1992, 477c-e). Platon'a göre, doğru sanı ile bilgi, insanı doğruya yönelten kılavuzlardır (Platon, 1982a; 99a). Bilme de, sanı da, görünüşe göre düşünebilmemizi sağlayan yetidir. (a. g. e., 477e). Bilginin konusu var olanken, olanın kendisiyken, sanının hakkında olduğu şey görünüşlerdir. Sanının kavradığıyla kesin bilginin kavradığı aynı şey olamaz. Sanı ne bilgidir ne bilgisizlik (a. g. e., 478c). Platon'a göre, bir dolu güzel şeye bakıp yalnız güzelliği göremeyenin, bunu görenin ardından gidemeyenin; bir sürü doğru şeye bakıp doğruluğun kendisini göremeyenlerin her şey hakkında sanıları var denir, ama bunlar sanıların ardındaki hakikati bilemezler (a. g. e., 479e).

Platon, bilgi (*episteme*) ile sanı (*doksa*) arasında ayrım yaparken, bilginin ancak mutlak, değişmez bilgi nesneleri varsa olanaklı olduğunu savunur. Duyulur nesneler varlıklarının değeri bakımından idealardan daha sonra gelirler, çünkü varlıkları idealardan pay almalarına bağlıdır. Ne var ki ideaların kendileri asla kendi karşıtlarını kendi içlerinde buldurmazlar. Ne iseler aynen o olarak var olurlar; doğaları gereği başka bir şeyin doğalarına girmesine olanak tanımazlar. Öte yanda duyulur nesnelere kendi doğalarını, var oluşlarını, düzenlerini, kısacası evrende tuttıkları yeri idealardan alırlar.

Sonuç olarak, Platon'a göre bilginin konusu, bizi kuşatan dünya hakkındaki olağan yargılarımıza konu olan tikel şeyler, duyusal, maddi, oluş ve yok oluş içinde olan şeyler, yani “sanı” nesneleri değil, konusu mutlak ve değişmez özelliklere sahip olan “bilgi” nesnelere aittir. Örneğin, çeşitli tikel şeylerin güzel olmasının ötesinde ve

⁸ Hem var hem yok denebilecek şeyler hakkında ortaya konanlara bilgiyle bilgisizliğin ortasında bir şey denilmesi gerekliliği açıktır. Bu durumda, bunlara ne bilgi ne de bilgisizlik denemeyeceği de açıktır. O halde bunlara *biliş* demek doğru olacaktır. Nitekim *biliş*; ‘bilgilenmeyle ilgili olan veya inançların veya sanı ve kanıların oluşturulmasıyla ilgili olan, gerekli temellendirmeden yoksun oldukları ya da yanlış olabilecekleri gerekçesiyle bilgi olarak görülmemeyen’dir.

üstünde bulunan, Platon'un "güzelliğin kendisi" dediği, ebedi, değişmeyen ve sınırlanmamış biçimde güzel olanın kendisidir. Bu yüzden felsefi bilginin konusunu tikel olan güzel değil, güzelin ideası oluşturmaktadır. Çünkü güzelliğin kendisi, yani mutlak sınırlanmamış güzellik, yeryüzünde karşılaşılabilecek, duyularla gözlenebilecek, dokunulabilecek bir şey değildir. Güzelliğin kendisi soyut veya kuramsaldır, bu yüzden de sadece zihinsel olarak kavranabilir.

Platon'un bilginin duyular dünyasından ayrılarak, kavranabilir dünyaya geçmeyi gerektirdiğini savunması, gerek akılsal bilgi ile duyusal bilgi, gerekse duyular dünyası ile kavranabilir dünya arasında bir temel karşıtlık veya ikilem yaratmıştır. Platon'un ortaya koyduğu bu ikilem, düşünürlerin üzerinde çalışarak çok sayıda çözüm geliştirdikleri en önemli problematiklerden birisi haline gelerek, tüm felsefe tarihini etkilemiştir (Çüçen 1996, s. 111).

KAYNAKLAR

- ADIVAR, A. (1994) *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ARİSTOTELES. (1996) *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan İstanbul: Sosyal Yayınları.
- ARİSTOTLE. (1941) "Metaphysica" (ed. and tr.; Rishard McKeon), *The Basic Works of Aristotle*, Second Printing, New York: Random House.
- ASLAN, A. (2006) *İlkçağ Felsefesi Tarihi Sofistlerden Platon'a*, İstanbul; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CEVİZCİ, A. (2001) *İlk Çağ Felsefe Tarihi*, Üçüncü Basım, Bursa: Asa Kitabevi.
- ÇÜÇEN, A. K. (1996) "İnanç ve Bilgi İkilemi", *Felsefe Tartışmaları*, sayı: 19, s. 110-118.
- PLATON. (1982a) "Menon", çev. Adnan Cemgil, *Diyaloglar 1*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- PLATON. (1982b) "Kratylos", çev. Adnan Cemgil, *Diyaloglar 1*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- PLATON. (1986) "Theaitetos", çev. Macit Gökberk, *Diyaloglar 2*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- PLATO. (1980a) "Timaeus", (tr; Benjamin Jowett), *The Collected Dialogues of Plato Including The Letters* (Ed: Edith Hamilton, Huntington Cairns), Tenth Printing, New Jersey: Princeton University Pres.
- PLATON. (1992) *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, 7. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- PLATO. (1980b) "Republic", (tr; Paul Shorey), *The Collected Dialogues of Plato Including The Letters* (Ed: Edith Hamilton, Huntington Cairns), Tenth Printing, New Jersey: Princeton University Pres.
- TEPE, H. (1995) *Platon'dan Habermas'a Felsefe'de Doğruluk ya da Hakikat*, Ankara: Ark Yayınevi.